

X.K. Kalimbetov Nukus Innovatsion Instituti dotsenti, J.K. Kalimbetov IIV Nukus "Temurbeklar maktabi" Xarbiy-akademik litsey ukituvchisi, Z.A. Baymuratova Berdaq nomidagi QQDU Moliya kafedراس dotsenti, A.A. Saparbaev Nukus Innovatsion Instituti 1-kurs talabasi X.K. Kalimbetov – doцент Нукусского Инновационного Института, Ж.К. Калимбетов – преподаватель Военно-Академического лицея «Школа Темурбеклар» З.А. Акылбековна, доцент кафедры Финансов КГУ имени Бердаха, А.А. Сапарбаев студент 1 курса Нукусского Инновационного Института

H.K. Kalimbetov – Associate Professor of the Nukus Innovation Institute, Zh.K. Kalimbetov – teacher of the Military Academic Lyceum "Temurbeklar School" Z.A. Akylbekovna, Associate Professor of the Department of Finance of KSU named after Berdakh, A.A. Saparbayev is a 1st year student at the Nukus Innovation Institute

PROGRESSIV VA PROPORSIONAL SOLIQQA TORTISH

NAZARIYALARI VA MODEL I

ТЕОРИЯ И МОДЕЛЬ ПРОГРЕССИВНОГО И ПРОПОРЦИОНАЛЬНОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ THEORY AND MODEL OF PROGRESSIVE AND PROPORTIONAL NALOGOOBLOZHENIYA

Аннотация: Ushbu maqolada aholi daromadlarini optimal soliqqa tortish va soliq stavkalari ta'sirini baholash buyicha ezilgan.

Аннотация: В данной статье обсуждается оптимальное налогообложение доходов населения и оценка влияния налоговых ставок.

Аннотация: This article discusses the optimal taxation of personal income and assessing the impact of tax rates.

Калит сўзлар: daromad, fiskal, progressiv daromad, modellashtirish, optimal

Ключевые слова: доход, фискальный, прогрессивный доход, моделирование, оптимальный

Key words: income, fiscal, progressive income, modeling, optimal

Progressiv va proporsional soliqqa tortish o'rtasidagi bahs va munozaralar hozirda dunyoning ko'plab mamlakatlarida iqtisodchi olimlar tomonidan faol muhokama qilinayotgan dolzarb masalalardan biriga aylangan. Jamiyatdagi daromadlar tengsizlik darajasini pasaytirish va adolatli mexanizmini yo'lga qo'yish bo'yicha chora-tadbirlarning yetarli emasligi turli toifalar o'rtasidagi daromad

farqini kamaytirish uchun samarali qayta taqsimlashni ta'minlash jismoniy shaxslarni soliqqa tortish tizimini takomillashtirish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

Albatta, butun insoniyat taraqqiyoti davomida soliq tizimi sezilarli o'zgarishlarga duch keldi: natura ko'rinishidagi birinchi to'lovlar va zamonaviy soliqlar o'rtasida inson tafakkurining ming yillik taraqqiyot yo'li yotadi¹. Ammo olimlar, iqtisodchilar va hukumat bu boradagi ko'plab muammoli masalalar bo'yicha haligacha bir fikrda emaslar. Proporsional va progressiv soliqqa tortishni qo'llash bo'yicha munozaralar XVIII asrdan boshlab va hozirgi kungacha qizg'in tortishuvlarga sabab bo'lmoqda. Masalan, A. Smit Proporsional soliqqa tortish tarafdori edi². Ammo adolat tamoyilini tushunishning boshqa kontseptsiyalari ham mavjud³. Xususan, "vertikallik" bo'yicha adolat soliq stavkasini yuqori daromadlarga oshirishni o'z ichiga oladi⁴. Lekin nisbatan olganda, ayirboshlash nazariyasiga teskari bo'lib, ko'p miqdorda soliq to'laydigan boy aholi qatlamining jamiyatdagi faravonlikni taqsimotida ulushi yuqori bo'lishini anglatadi. Bu Jean-Jacques Rousseau, Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi, Jean-Baptiste Saylar tomonidan inkor etilgan bo'lib, ularning ta'kidlashicha, jamiyatning yuqori qatlamlari vakillari o'z mavqeini o'z kapitalini himoya qiluvchi davlatga qarzdordir. Klassik maktab rivojlanishining yakuniy bosqichlarida marjinal hisob-kitoblardan foydalanish soliq to'lovchilarning turli toifalari uchun olingan teng daromad ulushlari har xil subyektiv qiymatga ega ekanligini aniqlashga imkon bergan. Rus olimi Kostyleva fikricha, soliq tizimi soliq yukini teng taqsimlashga asoslanishi kerak va uni tenglashtirish uchun soliqqa tortishning progressiv shkalasini joriy etish zarurligi John Stuart Mill tomonidan ko'rsatib o'tilgan⁵.

¹Kosov M. e., Bondarenko N. O. Teorii proporsionalnogo i progressivnogo nalogooblozheniya: praktika primeneniya. Mejdunarodniy buxgalterskiy uchët.–2018.–T.21,№11. 1268 s.

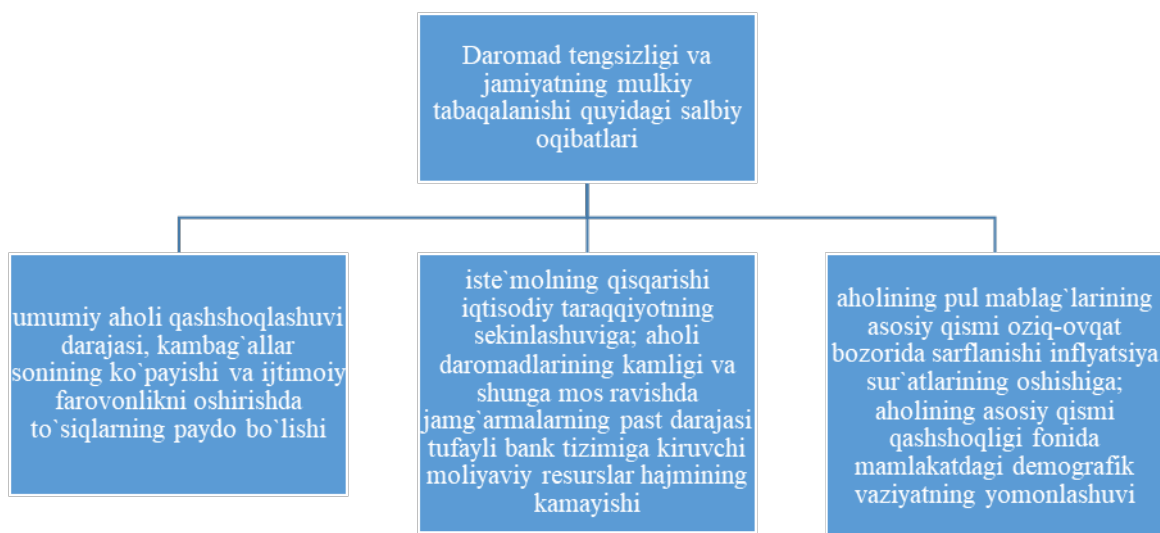
²Brizgalin A.V. K voprosu o progressivnom nalogooblozhenii – «bit ili ne bit» (ili rassujdeniya o sovremennoy nalogovoy politike) // Nalogi i finansovoe pravo. 2009. № 6. 17–29s.

³Shayxutdinova D.R. Spravedlivost` kak osnovnoy printsip nalogooblozheniya // Upravlenie ekonomicheskimi sistemami: elektronnyy nauchnyy jurnal. 2012. № 6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spravedlivost-kak-osnovnoy-printsip-nalogooblozheniya>.

⁴Морозова Г.В., Мигунова С.В. Введение прогрессивной шкалы налогообложения доходов физических лиц как способ реализации принципа справедливости в налогообложении // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. 2011. № 8. 198–202с.

⁵Костылева Л.В. Налогообложение как механизм регулирования неравенства населения // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 2011. № 3. 66–77с.

Iqtisodchi olimlarning fikricha, aholi istemol talabi hajmining yetarli bo`lmagan (asosiy qism aholining pul daromadlari faqat birlamchi ehtiyojlarini qondirishi), yuqori darajadagi daromad tengsizligi sharoitida daromadga mutanosib stavkada soliq solinishi jamiyatda ijtimoiy tengsizlik va qarama-qarshiliklarning keskinlashuviga sabab bo`lishi mumkin. Darhaqiqat, o`n yildan ko`proq vaqt davomida Rossiya Federatsiyasi Davlat Dumasiga jismoniy shaxslarning daromad solig`i bo`yicha progressiv shkalani joriy etishni nazarda tutuvchi qonun loyihalari kiritilib kelingan. Masalan, 2011 yilda yillik daromad miqdoriga muvofiq 10%,15%,25%,35% va 45% soliq tizimini joriy etishni nazarda tutuvchi loyiha ko`rib chiqilgan bo`lib, shubhasiz, mamlakat byudjet tizimi orqali yalpi ichki mahsulot qiymatining yanada adolatli qayta taqsimlanishi joriy etilganini ushbu qonun loyihasining afzalligi deb hisoblash mumkin. Shubhasiz, soliq solinmaydigan minimum daromad miqdorining belgilanishi aholi turmush darajasi yaxshilanishi va kam ta`minlangan aholi qatlami ixtiyorida daromadni ortishi o`z navbatida yalpi talabning o`shishiga ijobiy ta`sir ko`rsatadi⁶.

1.6-rasm. Daromad tengsizligi va jamiyatning mulkiy tabaqalanishi quyidagi salbiy oqibatlar⁷

Xalqaro valyuta fondining (XVF) “Fiscal Monitor:Tackling Inequality” nomli ma`ruzasida progressiv soliqqa tortish byudjet resurslarini samarali qayta

⁶Косов М., Бондаренко Н. О. Теории пропорционального и прогрессивного налогообложения: практика применения. Международный бухгалтерский учет.–2018.–Т.21,№11..1270-1271с.

⁷O`rganishlar asosida dissertant tomonidan tuzilgan.

taqsimlashning asosiy tarkibiy qismi sifatida ko'rsatib o'tilgan⁸. Tadqiqot natijalarida soliq solish daromadlar tengsizligini kamaytirishi, biroq bu tendentsiya mamlakatlarda turlicha yuz beradi. Bunda, rivojlangan mamlakatlarda to'g'ridan to'g'ri soliqlar va transfertlar daromadlar tengsizligini o'rtacha uchdan bir qismga kamaytiradi.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida daromad tengsizligini tartibga solish instrumenti sifatida progressiv soliqqa tortish shkalalaridan foydalanishning samarali ekanligini ko'rsatgan. Shunday qilib, progressiv soliq shkalalaridan foydalanishning jahon mamlakatlaridagi tengsizlik darajasiga ijobiy ta'sirini aniq qayd etish mumkin. Biroq mamlakatda shakllangan o'rta sinf mavjud bo'lmaganda progressiv soliqqa tortish samaradorligi minimallashtiriladi. Bundan kelib chiqib, rivojlangan mamlakatlarda, shuningdek, aholi turmush darajasi tegishli darajada bo'lgan rivojlanayotgan mamlakatlarda progressiv soliqqa tortishdan foydalanish tavsiya etiladi⁹.

MDH iqtisodchilari Balatskiy va Ekimovalar tomonidan progressiv soliqqa tortish joriy etishning maqsadga muvofiqligini baholash uchun ikki parametrlil modeldan foydalanilgan va bunday holda, ularning model sxemasida ikkita parametrlni ijtimoiy (mablag'lar nisbati) va fiskal (soliq daromadlarining o'sishi) hisobga olinishi nazarda tutilgan¹⁰. Progressiv soliqqa tortish joriy qilinishi mablag'lar nisbatini pasayishiga va soliq to'lovlarining oshishiga olib keladi. Ushbu sxemaning asosiy g'oyasi shundaki, hisob-kitoblarda progressiv daromad solig'i shkalasini joriy etishning ikkita natijasini bir vaqtning o'zida hisobga olish kerak. Progressiv daromad solig'i joriy etilishidan oldin, mablag'lar nisbatining boshlang'ich qiymati ahamiyatsiz tarzda hisoblanadi:

$$F_0 = \frac{D_{10}}{D_1} \quad (1.9)$$

⁸IMF Fiscal Monitor: Tackling Inequality / International Monetary Fund. – Washington, 2017. 10– 13p.

⁹Тихомиров Р. О. Прогрессивное налогообложение как инструмент регулирования неравенства в распределении доходов. Вестси БДПУ. Серия 2. 2019. № 1. <https://elib.bspu.by/bitstream>.

¹⁰Балатский В., Екимова Н.А. Сравнительные характеристики прогрессивной и плоской шкалы подоходного налога. JOURNAL OF INSTITUTIONAL STUDIES Vol. 10, no. 3. 2018. S.110.

Bu yerda, D_1, D_{10} , 1-chi va 10-chi detsil guruhlarini daromadi.

Soliq to'lovchilardan soliq tushumlarining boshlang'ich qiymati soddalashtirilgan formuladan foydalangan holda hisoblanishi mumkin:

$$T_0 = \alpha D - V \quad (1.10)$$

Bu yerda, D – aholining jami daromadlari; α – amaldagi soliq stavkasi; V – soliq chegirmalari.

Progressiv daromad solig'i joriy etilishidan keyin mablag'lar nisbati quyidagicha hisoblanadi:

$$F_1 = D_{10}^*/D_1^* \quad (1.10)$$

Bu yerda, D_1^*, D_{10}^* – daromad solig'ining progressiv shkalasi joriy qilingannan keyingi 1-chi va 10-chi detsil guruhlarini daromadi.

Eng oddiy holatda, soliq imtiyozlarini e'tiborsiz qoldirish mumkin ($V = 0$). Bunday holatda soliq islohotining butun samarasi (progressiv daromad solig'i joriy etilishidan keyin) 10-chi detsil guruhi daromadi D_{10}^* ning yangi qiymati quyidagicha aniqlanadi:

$$D_{10}^* = (1 - \alpha)W_{max}L_{10} + \sum_{i=2}^n L_{10.i} \sum_{j=1}^{i-1} (1 - \beta_j)(W_{10.j,max} - W_{10.j,min}) + \sum_{i=1}^n (1 - \beta_i)(\bar{W}_{10.i} - W_{10.i,min})L_{10.i} \quad (1.11)$$

Bu yerda, W_{max} – bazaviy soliq stavkasi (α) bo'yicha maksimal daromad; L_{10} – 10-chi detsil guruhdagilar soni; $L_{10.i}$ – 10-chi detsil guruhdagi i - kichik guruhdagilar soni; β_i va β_j – 10-chi detsil guruhdagi i va j - kichik guruhdagilarga mos ravishdagi soliq stavkasi; $W_{10.j,max}$ – 10-chi detsil guruhdagi j - kichik guruhdagilar daromadini yuqori chegarasi; $W_{10.i,min}$ va $W_{10.j,min}$ – mos ravishda 10-chi detsil guruhdagi i va j - kichik guruhdagilar daromadini quyi

chegarasi; $\bar{W}_{10.i}$ – 10-chi detsil guruhdagi i – kichik guruhdagilarni o`rtacha daromadi; $i = 1, n; j = 1, n; n = 5$.

Progressiv shkala kiritilgandan keyin daromad soliq tushumlari miqdori quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$T_1 = \alpha[(D - D_{10}) + W_{max}L_{10}] + \sum_{i=2}^n L_{10.i} \sum_{j=1}^{i-1} \beta_j (W_{10.j,max} - W_{10.j,min}) + \sum_{i=1}^n (\bar{W}_{10.i} - W_{10.i,min}) \beta_i L_{10.i} \quad (1.12)$$

$V=0$ da bo'lgan holatdagi formulani hisobga olgan holda (1.12) tenglamani quyidagicha qayta yozish mumkin:

$$T_1 = T_0 + \alpha[W_{max}L_{10} - D_{10}] + \sum_{i=2}^n L_{10.i} \sum_{j=1}^{i-1} \beta_j (W_{10.j,max} - W_{10.j,min}) + \sum_{i=1}^n (\bar{W}_{10.i} - W_{10.i,min}) \beta_i L_{10.i} \quad (1.13)$$

Tahlilni keyingi bosqichida mazkur ikki parametрни - progressiv shkala amalga kiritilgandan keyingi mablag`lar nisbati o`zgarishini baholash lozim:

$$\Delta F = F_1 - F_0 \quad (1.14)$$

Shu bilan birga, soliq yig`imlarining mutlaq va nisbiy o`zgarishini baholash talab qilinadi:

$$\Delta T = T_1 - T_0 \quad (1.15)$$

$$\lambda = \left(\frac{\Delta T}{T_0} - 1 \right) * 100 \quad (1.16)$$

Kiritilgan joriy belgilangan daromad solig`i joriy etish natijalarini baholash uchun kerakli modelni yozishga imkon beradi.

$$\lambda = (\beta_1 \dots \dots \beta_n) \rightarrow max \quad (1.17)$$

$$\lambda = (\beta_1 \dots \dots \beta_n) \rightarrow min \quad (1.18)$$

$$\beta_1 \leq \beta_1^*, i = 1, \dots, n \quad (1.19)$$

Bu yerda, β_1^* – model cheklovlari sifatida hisobga olinadigan daromad solig`i progressiv shkalaning maksimal ruxsat etilgan stavkalari. Qoida tariqasida bu stavkalar bo'yicha rasmiy cheklovlar yo`q, ammo ularning oqilona qiymatlari

haqida empirik dalillar mavjud. Mezon (1.17) ni ekvivalent bilan almashtirish mumkin¹¹:

$$\Delta F(\beta_1 \dots \beta_n) \rightarrow \max \quad (1.20)$$

Ushbu shaklda modelning ikkala mezonlari bir tomonlama bo‘lib chiqadi, ya’ni maksimallashtirilgan. Turli stsenariylarni solishtirish uchun (1.17) va (1.20) mezonlarni ζ i 1– ζ vazn koeffitsientlarini kiritish orqali bittasiga jamlash mumkin:

$$\zeta F\lambda + (1-\zeta) \Delta F \rightarrow \max \quad (1.21)$$

$$\beta_1 \leq \beta_1^*, i = 1, \dots, n \quad (1.22)$$

Qurilgan model o‘z shakli bo‘yicha optimallashtirilgan hisoblanadi, ammo, progressiv soliq stavkasi stavkalarida aniq cheklovlar yo‘qligi sababli, u soliq islohotining turli variantlarini baholash imkonini beruvchi simulyatsiya modeliga aylantiriladi. Progressiv shkalani joriy qilish ssenariylarini proporsional shkalani o‘zgartirish ssenariysi bilan solishtirish uchun formuladan foydalangan holda ikkinchi holat uchun soliq yig‘imlarini hisoblash kifoya hisoblanadi:

$$T_1 = \alpha^* D - V^* \quad (1.23)$$

Bu yerda, α^* – daromad solig‘ining o‘zgartirilgan proporsional stavkasi.

Yuqoridagi formulalar turli progressiv soliqqa tortish shkalalari va proporsional shkalaning oddiy o‘zgarishi ssenariylari bilan ijtimoiy va fiskal natijalarini iloji boricha aniqroq baholash imkonini beradi. Soliq ta’sirining barcha makroiqtisodiy baholari, qoida tariqasida, juda shartli va yuqori aniqlikka da’vo qilmaydi. Biroq olib borilgan hisob – kitoblarni turli masshtablar-proporsional va progressiv soliqqa tortishning solishtirma ta’sirlarini aniqlashtirish uchun iloji boricha aniqroq amalga oshirishdir. Umuman olganda olib borilgan nazariy va empirik tahlil natijalariga ko‘ra aholi daromadlarini proporsional stavkada soliqqa tortish davlat byudjetini to‘ldirish va daromadlar tengsizligi bilan bog‘liq muammolarini hal qilmaydi.

Список литературы

¹¹Балатский В., Екимова Н.А. Сравнительные характеристики прогрессивной и плоской шкалы подоходного налога. JOURNAL OF INSTITUTIONAL STUDIES Vol. 10, no. 3. 2018. S.110.

1. Kosov M. e., Bondarenko N. O. Teorii proporsionalnogo i progressivnogo nalogooblojeniya: praktika primeneniya. Mejdunarodniy buxgalterskiy uchet.–2018.–Т.21,№11. 1268 s.
2. Brizgalin A.V. K voprosu o progressivnom nalogooblojenii – «bit ili ne bit» (ili rassujdeniya o sovremennoy nalogovoy politike) // Nalogi i finansovoe pravo. 2009. № 6. 17–29s.
3. Shayxutdinova D.R. Spravedlivost` kak osnovnoy printsip nalogooblojeniya // Upravlenie ekonomicheskimi sistemami: elektronnyy nauchnyy jurnal. 2012. № 6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/spravedlivost-kak-osnovnoy-printsip-nalogooblozheniya>.
4. Морозова Г.В., Мигунова С.В. Введение прогрессивной шкалы налогообложения доходов физических лиц как способ реализации принципа справедливости в налогообложении // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. 2011. № 8. 198–202с.
5. Костылева Л.В. Налогообложение как механизм регулирования неравенства населения // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 2011. № 3. 66–77с.
6. Калимбетов Х.К. Повышение эффективности деятельности фермерских хозяйств на основе дополнительных отраслей. Автореф.– Ташкент., 2018. – 27 с.